

FODOR GÉZA

NÉP, NEMZET, TUDAT A FORMÁLÓDÁSOK STÁDIUMAIBAN – ÍRÓI SZEMPONTOK FELŐL KÖZELÍTVE

A szellem emberségébe plántált hit ez év elején új lámpákat gyűjtött azon a kapcsolótáblán, amely a nemzeti összefogást elősegítendő, virtuális vetületű magyar állampolgáriságot hozta előterünkbe. (Tulajdonképpen azt, amit 1920-ban Trianon a Népszövetség rendelkezéseiben, később pedig 1946 után az európai etnopolitika szűklátókörűségében elmulasztott!) Késett, de mégis időszerű. Ma ilyen formában fogadható el ez, mert kizárja a szülőföld elhagyását, így érvényesülni látom a Ratkó József (1936–1989) által (is) megfogalmazott gondolatot: „Meg kell lakni ezt a Hazát, meg kell laknunk minden talpalatnyi földjét.” Még akkor is, ha egyre elviselhetetlenebb terheket ró ránk. Nem a nagy szavak zenéje ez, hanem a realitása. (Gondoljunk bele: a mai ország határokon kívüli magyarjainak exodusa vajon hová vezetne?) A ratkói szellem a Szózat parancsára utal: *Itt élned, halnod kell!* Trianon tudatában ez adhat nekünk, a Kárpátok alján élő magyaroknak is, nagyobb, értelmesebb esélyt a mindennapok küzdelmeihez. Ami még inkább kell hogy tudatosítsa bennünk: számunkra és *közösségünk számára* így adatott meg, így fogadható el. A bennünket útnak indító közösség korparancsa ugyanez volt, hiszen kizárt minden felelőtlen kalandorkodást. Iratlan, *belső* moralitású attitűdként. Már ott, ahol a felnevelő szeretetnek hatása volt. Az ebből merítő öntudat kötelez akkor is, ha ugyancsak erőn felüli *tartást* követel meg tőlünk. Mert a számunkra szükséges *feltételek* nehézségeink leküzdéseire valóban szűkösek. Ezek és az újabb kihívásokból fakadó gondok viszont napról napra nyomasztóbban adódnak össze. Idézhetnénk Madáchot, de *a küzdés maga*, konkrét cél nélkül, kevésbé vigasztaló. A dolgok kényszerű realitása alól viszont senki és semmi nem oldoz fel bennünket. Ehhez kell tartanunk magunkat, valahogyan felvértezve. (Ez a *valahogyan* húsz éve az elégtelen taglalás tárgya.)

Sokadszor fölmerül emiatt, hogy vajon *milyen* tudata, eszmeisége lehet ma a Kárpátok alján élő magyar *nemzetközösségnek* vagy akár annak *érdemi gondolkodásra képes* tagjainak, akik a nemzet egészében próbálnak gondolkodni, s

ehhez igazítva dolgaikat, a szűkebb környezet érdekeiért munkálkodva elsősorban. Fontosnak tartom a kérdést többféle, még nemzetfogalmi szempontokból is, *lényegi* összetevőik szerint, nem mellőzve az idők folyamán kikristályosodott *magyar nemzeteszme* vonzáskörét sem. Helyénvaló a felvetés, mert tudjuk: nálunk az elmúlt, csaknem száz év alatt nemzedékek sora nőtt fel úgy, hogy alapfokon sem ismerhette meg „iskoláiban” nemzete történelmét, etikai, esztétikai, kultúrtörténeti oktatásban nem volt része, vallástörténeti dolgokról nem is szólva. Mindezek hiányában viszont (mint pl. fölcseperedő szovjet átlagembernek) csak egyfelé torzított *osztály*tudata lehetett: *társadalmi*, klasszikus értelemben véve, *nem*. Harsoghatta az internacionalitás szlogenjeit, de elképesztő módon mellőzve a nemzetek mibenlétét, lényegiségét, szükségességét. Bizonyos kérdések felvetődhetnek, ám deklaratívén egyszer s mindenkorra „maguktól megoldva”, így abszurd módon már feledésre „ítélve”. Nem a „véletlen műve”, hogy minden idegen érdek múltunk azonnali kiiktatását célozta meg. Éppen azért, mert feltételesen abban rejlik a számunkra sem közömbös jövő, mely csakis erre épülhet. Kisajátításuk nem új keletű: régóta tanúi vagyunk e ránk nézve szomorú folyamatnak.

Nálunk benne van *ez a levegőben*, de inkább csak magánbeszélgetések tárgyaként. Az utóbbi húsz év során oldottabbá vált ugyan a helyzet, ám nemzetünk, nemzetiségünk mibenléte, illetve a *nemzet egészségéhez való (alap) viszonyunk, hozzáállásunk* taglalása soha nem került napirendre nagyobb nyilvánosság keretében. Még írás sem foglalkozott efféle kérdésekkel. Márpedig igen fontos témakör ez, amely időről időre megkerülhetetlen, főleg a minket érintő újabb kihívások miatt. Persze nem az esetlegességek aktuálpolitikai, hanem mentálhigiénéiánk egyenlegben tartása érdekében. Mert jó és egészséges nemzeti önismeret nélkül, lássuk be, még félszárnyúak sem vagyunk.

Rossz közérzetünket többnyire hiányosságok okozzák. A közelmúlt (1945–1990) visszás gyakorlata identitásunk teljes megsemmisítését célozta meg. Rombolása máig hatóan érezhető, tükrözik is *ezt* esetenként a viszontagságokkal megterhelt tudat homorulatai.

Mióta Ukrajna kivált a széthullt birodalmi tömbből, húsz éve egyébről sincs szó, csak a *nemzeti* (etnokrata) állam egységének jellegéről. Olyannyira, hogy az már túl is csordul a minden ésszel fölfogható határon. Olykor bosszantó megnyilvánulásokkal, a *nemzet* fogalmának és kérdésköreinek elemi, alapvető tisztázása nélkül. A gondok forrásai gazdasági bajok, megoldatlanságuk politikai érdekeltségek olajaként zúdul a rémképzetes idegenfóbiákból lobolt, látomásos tűzre, kiszámíthatatlan indulatok parazsaival. A zavar érzékelhető, szinte cseppfolyós állapotban leledzik. Csak egy példa. Van 3 éve is, hogy az egyik itteni, magyar nyelven megjelenő lapban *magyar* olvasói levél panaszkodott föl, hogy a

Tisza, lévén helyenként határfolyó, naponta mossa és hordja át az „ukrán” partot – „magyar” oldalra! A rendkívüli észrevétel, gondolom, mások figyelmét is felkeltette. Az olvasó felháborodását azonban kevésbé „optikai csalódása” (a Tisza *keresztbe* folyik), mint inkább tudatzavara váltotta ki. (Az efféle extrém „megnyilvánulás”, sajnos, nem egyedi. Számos hasonlót lehetne még felhozni napjaink zűrös hordalékaiból.) Álprobléma ez, de van tágabb íve. Az ukrán sajtó csaknem húsz éve szapulja a Nyugati Bugot hasonló „magatartásáért”, lévén az egy hosszú (lengyel–ukrán) határszakasz renitenskedő alanya. Túl azon, hogy a folyók két partjukat *egyszerre és egyformán* mossák a világon mindenütt (humorérzetünk ellenére is), a halicsi „néphevület” nevében képviselők lobbyznak régóta az elhordott *ukrán föld* ügyében. Elvégre ez, amint kifejezik, *nemzeti* ügy! (Hogy esetleg ország- vagy államérdek, szemlélet dolga?)

A jelzők (népi, nemzeti, országos, állami) csak az alapfogalmak valóságartalmait minősítik. A fogalmi definíciók azonban nem lehetségesek bizonyos kritériumok figyelembevételével. A Magyar Értelmező Kéziszótár, amely 10 évvel *A magyar nyelv értelmező szótára* utolsó kötetének megjelenése után jelent meg (AK, Bp., 1972.), ezekre mégis elégtelen meghatározásokat adott. Íme. **Nép** 1. Nagyobb emberi közösség, amelyet a közös nyelv, a (részben) közös eredet és a közös hagyományok fűznek össze. **Nemzet** 1. Történelmileg kialakult tartós emberi közösség, amelyet közös nyelv, közös terület és gazdasági élet s a kultúrában megnyilvánuló közös lelki sajátosságok tartanak össze. 2. Feudális országban a nemesi kiváltságokkal bírók összessége. *Napoleon kiáltványa a magyar nemzethez*. 3. *rég* Nép. 4. *nép* v. *irod* Nemzetség, ill. család. 5. *rég, irod: Az emberi nemzet: az emberiség*. Ez a nyelvi szempontú „kvintesszencia” elnagyolt, éppen a *magyar népre, nemzetre* nézve. Nyilvánvalóan politikai megfontolásokból történelmietlen és tudománytalan. Mégpedig azért, mert a hetvenes évek szemléletének megfelelően a szócikkek írói (szerkesztői) mellőzni kényszerültek Trianon (1920) következményeit és konzekvenciáit. (Ami ebben a korszakban tabunak számított.) Csak a „népköztársaság” lakosságát vette számításba s azt preferálta. A magyar népet pedig *homogén egységűnek* (lásd: *közös eredet!*) tudta és akként is kezelte. A fenti (szótári) „értelmezések” *így nem* feleltek, nem felelhetnek meg a *nép* és *nemzet* tartalmainak. Nyomban meg is dőltek a valóságon.

Nem elégséges tehát az idevonatkozó terminusoknak csak szemantikai vagy szintézisekbe vont klisék szerinti értelmezése. Másfelől az sem, ha mindent fenntartások nélkül elfogadhatónak tekintünk. Van rá példa, nem is egy, hogy olykor az optikai megtévesztés eszközeivel fogalmaznak meg számunkra látványos axiómákat. Éppen ezért jó, ha tudjuk: nemcsak a jelen, de *a múlt is állandó mozgásban van*. Ezt még László Gyula (1910–1999) történészprofesszor mondta. A dol-

gok mögé nézve azonban látnunk kell azok összetettebb voltát. Különösen akkor, ha a *nemzet* lényegi összetevőit a *közös sors* függvénye szerint a *közös* kultúra, haza, állam egynyelvű közegében vélik felfedezni. Ilyenkor nem árt a *valósabb történelmi* folyamatok menetére helyezni a súlyt, feltáró elemzéssel.

A meghatározások fontosságát nem vitathatjuk. Az egzakt, tudományos definíciót azonban hagyjuk a filozófusokra. Elemi fokon is tudatában vagyunk, hogy a *nép* a legalapvetőbb emberi-közösségi egység, nélküle a világ elképzelhetetlen! A *nép* természetesen nem egy arcnélküli, alattvalókból álló, sterilizált tömeget jelent, mint ahogyan azt pl. a sztálini felfogás sulykolta. Mélyebbről egy sokféle jellegű és módozatú *közösség* összetett alakzata, szüntelen változásban. (Homogén „masszaként” csak zsarnoki hatalmak, diktatúrák bántak vele.) A *nemzet* viszont, amely ugyancsak történelmi kategória, egy szervesülő, ennél fogva közösségtudati szinten jelentkező (tartalmakat, minőségeket összesítő) *szellemi képződmény, amelynek időket álló, tartós aurája van*. Folytonosan bővülő értékrendszer ez, egy létező, kontúrjaiban jól meghatározható (és általában meg is határozott) *nép* kulturális tulajdona. Egyben olyan öröksége is, amely jövőjének alapvető záloga. Ezt is, akár a nyelvet, csak *egyszer* veszítheti el, de nyomban *örökre!* Legfőbb értéke sajátoságos unikumában, egyediségében van, amivel hozzájárul a világ sokszínűségéhez.

Sokféle szempontok szerint a *nemzetté válás folyamataiban* két főbb irány jelölhető meg. Ezek *alapjait* az eltérő társadalmi-gazdasági fejlődésekben *szervezeti* összetevőik révén *minőségi* különbözőségeik jelzik, illusztris jegyeikkel. Ez a két irány két, nagyjában elkülöníthető *helyzet körülményeiből* bontakozott ki: egyfelől az archaikusabbnak tűnő, spontán alakuló *toleránsabb* (ilyenben *formálódott*, majd *vált ki* az izmosodó magyarság), másfelől pedig az *erőfölényt* alapul vevő és azt *alkalmazó* *szervezés* módján. Az egyik a nomád társadalmak életmódjára, a másik a rabszolgatartó társadalmak belső fejlődéseinek ellentmondásaira vezethető vissza. De egyiküket sem a maguk „tisztá formájában” kell elképzelnünk, s főleg nem egymással szemben, mivel e kettő időnként többnyire kevert változatokban jelentkezett, olykor *együthathó* működéssel. Máskor, alkalmakként, idegen hatások (például *despotikus* törekvések) ugyancsak közrejátszottak ezekben.

Amit axiómának vehetünk: minden nép nemzetté válása önmaga történetiségében veszi kezdetét. Az eredet, az etnogenezis ebben kevésbé meghatározó. Inkább a sajátos történelmi helyzet az, amelynek domináns szerepe van. A magyar nép *keleti származása* pl. önmagában még nem sokat mond, ha csak *ezt a tényezőt* vesszük figyelembe. Rögtön más a kép, ha ismerjük helyzetét és környezetét, amelyben egykor kibontakozott. Ennek jelentősége nagyobb, mivel itt kohéziós erők működnek, s ezek máris a nyomban mozgósítható

dolgok, jelenségek *pragmatikusabb* tényezőit hozzák lendületbe életelveiknek megfelelően, a *kölcsönös* érdekek együttesében.

Nép és nemzet összefüggő jelenség, egymástól elválasztani abszurdum lenne. A néppé fejlődés egy adott szakaszában a „nemzet” *minősége* szerint válik *tudati állapottá* (is), amelyet egy összetartó közösség *érzülete* hoz létre, egységének szorosabbá tétele érdekében. Kezdetben alapfokokon, de a továbbiakban már bővebb tapasztalatokból, érdekei mentén célirányosabb, de mégiscsak spontán jellegetű „önépítkezéssel”. Az *ókori népek* kutatói a rabszolgasággal járó, intézményesített, erőszakos *hódoltatást* visszalépésnek tekintik az ember egyetemes útjának történetében, jelezve azt is, hogy ez a társadalmi formáció megszűnte után sem tűnt el nyomtalanul. A hűbériség sokban átörököltette a függőségi viszonyokat. Hasonlóképpen járt el a tőke világa, egy időszakban pedig az egyenlősdiit játszó, „szocializált” nyomor gazdasági-szellemi nirvánája. Napjainkban ilyen törekvésekkel terhes a világgazdaságot koncentrációjába vonó globalizáció. Ezekben többnyire *külső*, idegen érdekek, akarati tényezők működnek, s ezeket bizony minden esetben egy-egy jól-rosszul álcázott *eszmeiség* (idea) vezérli.

Az ókor romjain létrejött új államalakulatok, ellentmondásaik közepette egy, a maguk társadalmi arculatát őrző „nemzeteszmé” irányába mozdultak el. Ezeket minősítette a történelemszociológia *nyugati típusú képződménynek*. Eltérő szerkezeteik, sajátosságaik, egyebek miatt azonban ezek „eszmeisége” lényegesen különbözött egyes *keleti népek* (köztük a nomád életformájú magyarok) *szellemiségétől*, s az idők folyamán egymástól „elidegenedett” módon, önmagukba zárkózva, hagyományaikat is mindinkább archaizálva, tulajdonképpen bemerevítve (lásd ennek *bizánci* örökségű attitűdjeit!) *másféle* kohéziós erők szerint formálták közösségeiket.

Népiünk *kialakulási folyamata* jól kontúrozható időkben – de nem a prehistorikumban! – vette kezdetét. A biológiai származásnak, mivel lényegbevágó szerepe nincsen, a korszerű ismeret ma már nem tulajdonít jelentőséget. (Akik korábban innen próbálták előkeresni etnogeneziseiket, rögvest zsákutcába tévedtek, mert faji alapokon ilyesmi egyáltalán nem lehetséges. A *rasszok* tanulmányozása szaktudományok területe ugyan, ám paleontológiai távlatokba elmenni teljesen szükségtelen és értelmetlen. A néppé alakulások kezdetei jóval későbbiek, így *egyetlen népnek* sincs *őskorból* meghatározható eredete. A néppé, majd nemzetté válás *irányai* fejlődésmeneteikben eltérőek, ezért összetevő elemeik szerepe is változó: a kép itt kezd világosodni, árnyaltabbá válni. Nézzük.

A sztyeppei nomád társadalmakat pl. a szükségszerűség teremtette meg s hozta létre. A vérségi kötelék csak a család–nagy család szintjén volt meg, ami a *nemzetségek magvát* képezte. Tulajdonképpen ezzel jött létre az *alapszint*, szervezettebb és ennél fogva evidensebb képződményként. Életképességét az ésszerű-

ségi szempontoknak megfelelő, jól működtetett *nagycsaládok* biztosították. A törzs már több ilyen nagycsaládmagvú nemzetségeket fogott össze, köztük a csatlakozottakat. Ezek kapcsolata már oldottabb, sokkal lazább. (Fontos, hogy van lehetőség a kiválásra, ami számos esetben előfordul.) Az elemzők konzekvenciája az, hogy a nomád közösségekben *nincsen* jól körülhatárolható *középszint*. A sztyepei nomádnak állatállománya van, érdeke szerint egyre nagyobb. De nemcsak ez! „Együtt vonultak a takarmánnyal s a zöld vegetációval (...) a fáknban, vizekben bővelkedő vidékeken, hol sok szántóföldjük van” – jegyezték le a vándorló magyar törzsekről a 9–10. századi arab utazók, Dzsehaháni és Ibn Ruszta. A földműveléstől elválaszthatatlan nagyállattartás fenntartásához egyre több rátermettséggel rendelkező ember kell, s ezeket már nem a családból alkalmazza. Szüksége van a jövevényekre, s ilyenkor *nem fontos*, hogy azok beszél-e az általa használt nyelvet. Szokásai sem számítanak. A sztyepe kisebb népcsoportokat alkotó közösségei a nomád számára régóta nem ellenségek: az életmód hasonlósága hozza közelebbi kapcsolatba őket, a szomszédság már ismert szempontjainak megfelelően, a kölcsönös bizalom és a szolidaritás alapjain. Az ilyen életelvű közösség csak a saját nemzetségfőknek és a törzs vezérének tartozik feltétlen engedelmességgel. A tekintélyelv *nagycsaládi* jelenség. A törzsfők által választott Vezér viszont *abszolút* tekintélyű. **Ő** a teljességet megtestesítő szimbólum, **Ő az eszmény**. Személyisége rendkívüli. A nép tudatát a Vezér funkciója motiválja, s ez köti össze az *alapszintet* közvetlenül a *legfelső szinttel*, mert a nép úgy tekint rá, mint aki személyes sorsközösséget vállalt *velük és értük*. A nemzetségek és a törzsek egymással *mellérendelt* viszonya biztosítja a legelemibb szükségletüket, a szabad mozgású életteret. Sztyepei jelenség ez, egy adott fejlettség fokán, a természetdiktálta lehetőségek (széles tér, szabad érzet, nagyobb tulajdon) szerint. Ez kelti azt a képzetet, hogy ez a nomád közösség egy határtalanul kitágított család. Mert ennek váza emlékezteti a *szűkebb értelemben vett család modelljére*. A kvázi „vérségi kapcsolat” tudata (a *fők* vérszerződéseivel) a társadalmi mimikri miatt szükséges, hogy erősítse az egyének és csoportjaik által elfogadott *életforma közösségét, ami viszont már a néppé válás egyik kulcseleme*. Ugyanakkor a *néppé formálódásnak ezen kívül még számos eleme van*.

A magyar nép kialakulásában nem nehéz észrevenni ezeket, főleg ha összevetjük az állapotokat és a folyamatokat más, az adott korban élő népekével. Ilyenkor válik láthatóvá az is, hogy pl. a sok hasonlóság ellenére mégis milyen más jellegű a sztyepek fölötti erdős zónákban lakó, korabeli *szláv* népességek *létfarmája*. Itt is a vérségi kapcsolatokat ápoló családból nő ki a törzs, amely frátriák és nemzetségek összefogója. Az életmód és a foglalkozás helyzeteket teremt itt is: zárt kiscsoportokban érzik igazán jól magukat, családjuk

szerint elkülönülve. Földrajzi körülményeik szűkebb és tágabb térségekben egyaránt autarkiára sarkallták őket. Az volt a fontos, hogy ezek a gyalogos, vadászó-halászó és földművelő népek kisebb csoportokban elboldogulhassanak. Ménesek tartására itt nem volt lehetőség, mint ahogy nagyobb embertömeg mozgására sem.

A nomadizáló életforma a nagyállattartás velejárója. Állandó mozgást diktál, kikényszeríti a törzsek, majd az egész népesség vándorlását. Korántsem idillikus állapotok szerint alakult itt azonban egy-egy nép sorsa. Nomád társadalmakból több is volt Eurázsia hatalmas térségében, a sztyeppe viszont olykor különböző népalakulatok vándorlási útja is. Az itt élők folyton ki vannak téve az ellenséges szándékú közösségek támadásainak. Jól szervezett védelmi erők nélkül az élet *ebben a térségben* szinte elképzelhetetlen. Csakis *lovasnomád népalakulatok* tudtak itt talpon maradni! A korábban itt súllyal bírt *iráni népek* (szarmaták, szkíták, hunok) szervezeti mintáit követve, a kialakuló magyar nép ugyancsak *ezt* a felállást választotta, mivel a sztyeppe térségeire szüksége volt. Ezért is van az, hogy időközönként csak huzamos időtartamú szállásterületről beszélhetünk és nem *őshazáról*. („Mert minden őshazának nevezett területre valakik mindig *valahonnan* jöttek”, ahogyan ma sommázzák ezt, indoklásul.) Erre a felismerésre az indogermanisztika bő kétszáz évi ’őshazakutatás’ után az 1970-es évek végén jutott el. Ezzel a korábbi felfogás, ti. az *etnikai tér korai meghatározhatósága*, relatív volta miatt, nyomban *tudománytalanná* vált. A magyar finnugorisztika, mint mindig, most is követve az indoeurópai, ettől kezdve minden ilyen irányú kutatással felhagyott, még a családfaelméletek is lekerültek a „napirendről”, így a korábban oly sokat taglalt „etnikai egység elve” úgyszintén más megvilágításokba került.

A nomád pásztortársadalmak mentalitása, s ebből a korabeli *eszmény* (idea) mibenléte viszonylag előhívható. A magyar őstörténet szempontjaiból jelentősége van annak, hogy milyen népek kerültek egykor eleink látókörébe. A magyar régiség kútfői nem véletlenül adnak leírást Szkítia földjéről. Ezt tette, sokkal korábban, már Hérodotosz (kb. Kr. e. 484–425) is. Nyilvánvaló, hogy eleink a szkítákat egy, a szabadságot fölöttébb becsülő népnek ismerték, s számukra példaértékű volt azok igazságérzete, hadi erényeik, magatartásuk méltósága. Hérodotosz heterogén összetételüket csodálta, szinte megütközve azon, hogy csoportjaik egymás nyelvét sem értik, de valamennyien mégis *mind* egyformán *szkíták*. Csaknem ezer év eltelte után összetevőiben ehhez hasonló képet kapunk a *hun konglomerátum*ról. Legalább hatvanféle nép és néptörzék áll itt egy erős tekintélyelvű, *hun irányítás* alatt! Nem kétséges, hogy ebben a nagy, Nyugatra induló hadi vállalkozásban a székelyek mellett magyar csapatok is részt vettek. Harcos erőkre volt szükség elsősorban és csak

az őket ellátó kíséretekre. Nem véletlen, hogy a hun vezérek már idősebb családtagjaikat hátrahagyták. Ám ez a később létrehozott, új szövetségekkel felálló hun nagykoalíció ez idő tájt már nem gyakorolt eleinkre akkora vonzerőt, mint korábban. Mindenesetre az tény, hogy a korabeli magyarság zöme e hun fejedelmi vállalkozásokban nem vett részt. Köztudott azonban, hogy katonai szervezetük jellege szkíta hagyományokon alapult, s korábban ez szolgált mintául elődeink számára. A hun szervezőképesség átörökítése mellett mégis inkább eleink *hun tudata* vált a legfontosabb attributumává számunkra. Ennek pedig különös, sőt *különleges* szerepe volt és van máighatóan a magyar *nemzeteszmé* formálódásának szempontjából.

De nézzük előbb az olyan sokszor emlegetett **származást**. A múltban éppen ez okozta és váltotta ki a legtöbb bonyodalmat. A népeket *homogén egységekként* fogták fel, mert minden esetben egy formailag már kialakult és adott *konkrétumból* indultak ki s ezt *vetítették vissza* az elmúlt, de jórészt ismeretlen korokba. Kivétel nélkül minden nép a maga etnogenezisében érdemlegesnek tudott dolgokat, tulajdonságokat (pozitív, felemelő vonatkozásokat) keresett. Ilyenek mindig akadtak, még a kisebb lélekszámú közösségek múltjában is. Mára viszont nyilvánvalóvá vált az, hogy *egyetlen nép eredetét sem lehet kimutatni az idők* meghatározatlan, labilis mélyéből. „Tiszta” (értsd *homogén*) formájukban pedig pláne nem. Hogy miért, régóta tudjuk: *minden nép állandó keveredések révén jött létre, s alakult ki az évezredek hosszú folyamataiban*. A származásnak pedig nincsen érdemleges, argumentálható tényezője. Csak a népet megszervező és *vezérlő* egyén, illetve annak *dinasztiája* szempontjából van jelentősége, mivel *Őt* teszi meg *eszményévé maga az irányított nép*. Krónikáink és a bizánci források egyaránt ezt a mozzanatot tárták fel Álmos fejedelemmé választása alkalmával. Halványan bár, de felismerhető itt a „családfői minta”, ha figyelmünk ennek vonzatára is kiterjed. A nomádoknál a (nagy) családfő abszolút tekintélye alapvetően fontos és jelentős tényező. A nemzetiség feje nemkülönben. Példaértékek (nagy vagyon, tudás, szervezőképiséget felmutató kritériumok és kvalitások) nélkül ez nem is képzelhető el. Egy olyan karizmatikus vezetőre van tehát szükség, akinek nimbusza van. Álmos *származása okán* rendelkezik ilyesmivel. (Éppen amiatt, hogy *leginkább* a fejedelem, a mindenkori uralkodó *családfája mutatja szinte kiáltó mivoltában a többféle ágak összetevőiből létrejött heterogenitást!* Lényeges motiváció ez, ha tudjuk: e kor népeinek *szellemi világát is*, heterogén összetételüknél fogva, különféle *kultúrkörök* egymásra ható *hagyományai* határozták meg. A hagyománynak már ekkor, a *történelem színére lépve*, múltja van. A ’nemzetet’, amely megfogantatott, készen várja *szelleme*, bár *valóságos közösségként* még csak *ez után* fog megszületni. Ez a szellem azonban az Árpádok családi *hagyomá-*

nya, vagyis az Attilától való származás *tudata* volt. (Jelzem: ezzel a szellemi néprajz *egyik igen sajátos* tárgykörébe értünk.)

Hit- és hiedelemvilágunk feltárása jórészt a XVIII–XIX. sz. néprajzkutatóiához kapcsolódik. Cornides Dániel (1732–1787) latinul írt munkái mellett a 19. század néprajztudósainak – Ipolyi Arnold (1823–1886), Kandra Kabos (1843–1905) – a magyar mitológiát klasszikus érvénnyel feldolgozó munkái, mégha beleütköztek is a korszak poroszosan merev akademizmusába, máig helytálló ismeretekkel alapozták meg ezt a tudományágat, amely a 20. sz. első felében világviszonylatban elismert volt (elsősorban pl. Bartucz Lajos, Gunda Béla, Györffy István, Katona Lajos, Lükő Gábor, Luby Margit, Solymossy Sándor, Szabó István, Szücs Sándor, Vargyas Lajos kiemelkedő munkáit tekintve)! Az 1945 utáni idők azonban, mint mindenütt, itt is letargikusan hatottak a szocreál ideológia elvárásai révén. E század utolsó évtizedében lassan magához térő magyarságtudomány viszont, ahol tehetette, igyekezett rehabilitálni a korábbi túlkapások áldozataivá vált, de a nemzet szempontjából nélkülözhetetlen alapműveket. Nemcsak az etnográfia, de a régi korok társadalomszociológiáját elemző tanok, sőt a történetfilozófia terepein is.

E régebbi művek szóhasználata helyenként ugyan megkopott, mégis *éredemleges*, jó megfigyeléseken alapuló dolgokat, megállapításokat adnak számunkra. Jó Tibor pl. *A magyar nemzeteszmé* c. könyvében (Franklin Társulat, Bp., 1939. – Újabb, faksimile kiadása: Universum Kiadó, Szeged, 1990.), ma is elfogadott érvényességgel, ezeket írta: „A nomád élet csak a vak bizalom és engedelmesség alapján képzelhető el. A generációk lassanként bizonyos szervezetet, szokásjogot hoznak létre. E környezet tagjai kiválasztottságnak tekintik az észet, az erőt, a szerencsét, a Vezér helyzetét. Nem csoda, hogy a maguk sorsát Vele akarják összekötni. Az Ő kiválasztottságát eksztatikus módon a legmagasabb fokon képzelel el, „égi származásúvá” emeli, hatalmát öröknek tekintve. S ezzel megszületik a dinasztia. És a legegyszerűbb nomád is *ezt a dinasztit tartja saját családjának, csak ehhez akar tartozni*. Vele, s az általa irányított közösséggel *egynek tudja magát*. Magukéva fogadják az Ő családi hagyományait, mint ahogy az is magáéva fogadja őket. Mert a nomádoknál nincsen *kaszt* és nincs, nem is lehet efféle elzárkózás vagy „faji” kizárólagosság. Az egyszerű nomád nem leszarmazás, hanem *felvétel, befogadás útján*, életformája szerint fejleszti közösségét. (Ez a lényeges különbség közte és a szláv vagy germán közösségek tagja között!) A család feje Álmos, tőle várják hát szerencséjüket. „A te sorsod a mi sorsunk” alapján – esküvel, fogadkozással. Tipikus nomád népképződés, népalakulás. Ahogyan a magyar nemzet is megszületett. Nemzettudatunknak és sorsunknak alapjai itt vannak. Az a magyar eredetileg, aki Álmos, majd Árpád népe közé tartozik.” (38., 43. o.)

Most következzen itt egy nagyon fontos megállapítás, kiemelésszerűen: „Az Árpádoknak Attilától való származását a tudomány is valószínűnek látja. (A két világháború közötti kor tudományáról van itt szó – F. G.) De még ha nem is tény, a származás jelentőségén ez mit sem változtat. A hagyomány kétségtelesenül kezdettől fogva élt, s történeti tényezővé, a nemzeti szellem alapjává vált, akár valóságot őriz meg, akár nem. *Történelmi jelentősége* ugyanaz marad, ha nincsen is valós alapja, – ha az Árpádok mégsem Attilától származnak, akkor is. A mi vizsgálatainknak a szempontjából tehát közömbös, tény-e vagy pusztá hagyomány e származás. *Történeti tényezővé* tény esetén is csak a hagyomány erejében vált, nem pusztá tény mivoltában.” (51–52. old.)

Érdekes, hogy Joó Tibor eleve szkeptikusan viszonyult a magyar monda- és hiedelemvilág iránt. A mitológia szerepét és jelentőségét nem ismerte föl, ráadásul ezeket írja a már említett történetfilozófiai tanulmánykötetében: „A középkor végére kialakult magyar—hún mondák nagyrészéről megállapította a tudomány, hogy nemzetünk nem az őshazából hozta magával, hanem itt fejlődtek ki az európai népektől hallott Attila-legendák hatására, ám magukkal hozott ősi elemekből.” (I. m. 44. o.) Ez a megállapítása viszont nem helytálló! A „magyar mondakör csírái”, hogy az ő szóhasználatából induljak ki, *ogur* hagyományokra mennek vissza, ezeken belül pedig *onogur* képződményekről beszélhetünk. A 20-as, 30-as évekbeli magyar tudományosság a szakágazatok kialakulatlansága, erőtlensége okán *még nem* juthatott el az onogur népformációk (közéjük sorolnak bennünket is) tisztázásához. A második világháborút követő korszakváltás azonban ideológiai cezurát is vont az emberi gondolkodásba, amivel megszakította a folyamatokat. A magyar tudományosság más irányt vett, s *már nem* foglalkoztatta ez a kérdés, mivel csak a finnugorisztika kaphatott prioritást. A hangsúly csakis a finnugor eredetre helyeződött, erőteljesen és kizárólagosan, minden egyebet mellőzve és tagadva. Ennek ellenére az *ogur* (ami nem éppen azonos az *ugor* megnevezéssel) *népek*, csakúgy, mint a keletibb *oguzok* (mindkettő *türk* eredetű) ma már számunkra viszonylag ismertek, bár a szakszerűbb, tudományos és rendszerezőbb összefoglalású, mindent átfogó munkára, úgy látszik, még várnunk kell. Időben a Kr. e. 2. évszázadtól a 7. századig játszottak szerepet a történelem színpadán, amennyiben leszámítjuk „utódnépeiket”, köztük magunkat is... Visszatérve arra, amit Joó Tibor „mondáink Kárpát-medencei eredetéről” vallott: itt tévedése nyilvánvaló, hiszen úgy a Hunor-Magor testvérpár által űzőbe vett Cso-daszarvas-, mint Turul-mondánk is, kimondottan *keleti eredetű*. Ezt támasztják alá az egykori térségben őshonos íráni, *ogur* és főleg *onogur* népek által szintén ismert mondaformák azon változatai, amelyek alapelemeiket tekintve, egymással egyező motívumokban jól kimutathatóak, hiszen kései leszáрма-

zottjaik mítoszaiban is megtalálhatóak (Firdauszi: *Királyok könyve/Sahname*, Devecseri Gábor fordításában. Helikon, Bp., 1975.) S ezek bizony olyan **tények**, amelyeket a magyar tudósok zöme soha nem is vitatott és amint tapasztaljuk, ma már egyértelmű dolog.

Amit viszont Joó Tibor a hagyomány történeti jelentőségével kapcsolatban kifejtett (tegyem hozzá, nem csak itt idézett könyvében, hanem sokkal részletesebben és filozófiailag nagyobb szakszerűséggel a *Magyarságtudomány* 1937-es évfolyamának lapjain (az itt megjelent tanulmánya *A magyar nemzeti szellem* címet viselte), mindenképpen helytálló. Említenem kell, hogy a szerző célja, egész törekvése, bár ez rejtve van, nem elhanyagolhatóan éppen az, hogy a korszak végén mind nagyobb erővel tomboló *hitleri* (a könyvben csak germán) nemzetiszocializmust a *magyar nemzeteszme unikális*, kiérleltebben demokrata vonásaival szembesítse. Erre utal a szerző könyve utószavában, amikor a Franklin Társulat vezetőivel „egyetértésben arra a meggyőződésre jut”, hogy „a könyv minél szélesebb elterjedtsége” érdekében írása terjedelmét a várható „következmények” miatt csökkentenie kellett. (I. m., Utószó. 210. o.) De ez volt az oka annak is, hogy már 1990-ben újra megjelenhetett.

Joó Tibor *Magyarságtudomány*-beli tanulmánya több ponton lényeges dolgokat taglal, s ami igen fontos, bővebben és részletesebben. A *hit* és a *vallás* ügye minden korban összefüggött a nemzeté emelkedéssel, márcsak jellegükből adódóan is, hiszen ezek ugyancsak az emberi *szellem* produktumai. A természeti népek hitvilágáról, mítoszaikról még lesz szó ebben az írásban, most azonban vizsgáljuk meg Joó Tibornak azt a fentebb idézett állítását, mely szerint a *nemzeti szellem alapját képező* történeti tényező, attól függetlenül, hogy tény-e vagy sem (másként fogalmazva: *fikció* vagy *sem*), „csak a hagyomány erejében válik és nem a pusztá tény mivoltában.” Erre itt sokan azt mondhatják: márpedig ha nélkülözzük a valós tényszerűséget vagy magát a *tényt*, s helyette *fikciót* (koholmányt, kitalált, nem létező dolgot) alkalmazunk, azonnal szembekerülünk a valósággal is, az igazsággal is. Ez így is van ott és abban az esetben, ahol valóban megvannak a szükség szerinti, konkrét és valós, mindenki számára elfogadható tények, dolgok stb., amelyekkel bárki bizonyítani tud. A fentebb írottak viszont éppen arra utalnak, hogy pl. a származást, az eredetet egyáltalán nem lehet kimutatni, tisztázni és igazolni az idők mélységeit tekintve. Mert éppen a konkrétumok, a *tények* hiányoznak. Ugyanakkor pedig származásról mégis van fogalmunk, valamennyire ismerjük is a folyamatait, bár távolról sem kielégítően.

Nyilvánvaló, hogy itt egy dilemmával van dolgunk. Nemcsak mi vagyunk így ezzel, korábban (és a későbbiekben) szinte valamennyi nép szembesült ilyen vagy hasonló jellegű nehézségekkel. Mégsem merevültek az ilyenkor bekövetkező szarvasokoskodásokba: a maguk módján feloldották ezt és túl-

léptek rajta. Mint például a franciák és az angolok. Jóó Tibor kiválóan tudta ezt, s amit ez ügyben kifejtett, ő azt korszerűen és tudományosan fogalmazta meg még akkor is, ha – amúgy meglehetősen botorul – éppen a valós tényezőket (itt a *mitológiánk magvait adó* tényezőkre gondolok) szolgáltató, legkorábbi mondáink keletkezési idejét a Kárpát-medencébe hozta. (Ha már a 'mitológia magvait' említettem, utalhatok a keltákra. Kr. e. az 1. század utáni időken, mikor már mai hazájuk földjein, a szigeteken éltek és elveszítették nyelvüket (*Nyelvében él a nemzet!* – bizony Ch.-L. Montesquieu (1689–1755) írta ezt elsőül, s idézik is azóta sokan), korábbi történelmüket druida papjaik csak a szájhagyomány alapján, *mitológiájukból rekonstruálva* rögzíthették, a mitológiai elemek *magvaiból* hámozva ki a múltjuk eseményeit.)

Okvetlenül megértésre kell törekednünk a *néptudatok* évszázados megnyilvánulásait illetően, nemcsak elemeik, de tartalmi összefüggéseik viszonylatában is. Szép példáját adta az efféle habitusnak az ezredforduló táján pályatársunk, S. Benedek András. A ruszin etnogenezis történetiségével kapcsolatban a Podóliából jött litván hercegnek, Koriatovich Tódornak egy XV. sz. eleji, Zsigmond király által kiadott, kolostoralapítói oklevele, de főleg annak több ponton „módosított” (hamisított) voltát és az esetet taglalva, ezeket írta: „Bármennyire is vitatható azonban a Koriatovics-féle alapítólevél – annak túlzásait, illetve az abból levont legendaértékű következtetéseket leszámítva –, a Koriatovics-mítosz nem más, mint a ruszinság megkésett eredetmondája, s mint ilyen, a nemzeti tudat része. A munkácsi vár Koriatovics-szobra, az ungvári Koriatovics-tér e mítosz tárgyiasult megjelenítése, s mint ilyet kell elfogadnunk és értékelnünk. S bár a podóliai litván herceg maga nem volt ukrán, s ugyancsak nem volt sem római katolikus, sem görögkeleti vallású, hanem éppenséggel – mai fogalmainkkal élve – *pogány* volt, legendákkal átszótt élettörténete biztos hagyományát jelenti ma a görög szertartású rutének második kolostorából (...) kifejlődő munkácsi püspökségnek, s mivel e népnek csak vallási autonómiája volt, magának a ruszinságnak is.” (S. Benedek András: *Eszméék és téveszmék*. In. Árvíz után, vízár előtt. Minerva Műhely, Bp., 2001. 140–141. o. – Ua. *A ruszin etnogenezis*. In. *A gens fidelissima: ruszinok*. Bp., 2003.

Érdemi sorok ezek, s azt tartom, hogy az ilyen meglátásoknak van jövőjük.

(Folytatás a következő számban)